

SZÍNHÁZ

KOLOZSVÁRI VENDÉGJÁTÉK ÚJVIDÉKEN

CALIGULA HELYTARTÓJA

Székely János remekművű drámája talán sohasem volt aktuálisabb a költő-drámaíró szűkebb hazájában (s nemcsak ott, hanem az egész közép-kelet-európai térségben, melyet hol hetven éve, hol néhány évtizeddel rövidebb ideig, de szinte jóvátehetetlenül vagy legalábbis alig gyógyíthatóan kínozott a leghumánusabb embereszmé leple alatt hivalkodó tirannizmus), mint most a decemberi romániai események után. Akkor sem, amikor írta, 1972-ben, s századunk Caligulái közül a Kárpátok Géniusza építette rémuralmi rendszerét, és 1978-ban sem, amikor Székely János műve első ízben színre került – még ha csak Gyulán is, a nyári színházaskeretében, ám Harag György emlékezetes rendezésében, Őze Lajos és Lukács Sándor hasonlóan maradandó alakításában –, s amikor a Ceausescu-felé diktatúra már féktelen öntetszelgő eszelősséggel tombolt. Ahogy vitathatatlan, hogy a hatalmának korlátlanágát izlelgető, próbálgató és gyakorló római császárról írt dráma nem Caliguláról szól, hanem minden zsarnokról, tehát arról is, aki ekkor és itt, akkor és ott éppen uralmon van, ugyanúgy tény az is, hogy a történet, amit Székely János elmond, a felvetett drámai kérdés, dilemma, amely egyaránt kétsége kergeti a császár helytartóját és a vele szemben álló zsidókat – azt, mert a nép ellenállása ellenében kell(ene) teljesítenie a császár parancsát, hogy szobrát helyezzék el egy más vallású nép templomába, szentjei közé, ezeket viszont, mert a templom utolsó mentősvárú, ahol a zsidóság nemzetként önmaga maradhat –, csak látszólag oldódhat meg azzal, hogy a császár meghalt, hogy a zsarnokot megölték. A történet ezzel befejeződik, befejeződhet, a történelem azonban nem. S ez a befejezetlenség teszi ma éppen annyira aktuálissá a *Caligula helytartóját*, mint volt – más vonatkozásban – időszerű húsz vagy tíz évvel ezelőtt, vagy lehetett volna december előtt ha a cenzúra színpadra engedi. Erre, a mű egykori és mai aktualitására figyelmeztet okosan a kiválóan szerkesztett, tartalmas műsorfüzetnek A hatalom végső határa cím alá sorolt kisesszéi, traktátusai egyikében az ismert irodalomtörténész-kritikus, Kántor Lajos is, mondván hogy a „Caligula-szindróma mára általános beszédtémává, nyilatkozatok, tévé- és rádióműsorok fő tárgyává lett. Megkönnyebülten beszélünk, írunk egy konkrét történelmi formációról, egy néven nevezhető jelenségről, s már-már elhittjük magunkkal, hogy túl is vagyunk rajta.”

Hogy pedig nem csak a kritikus, hanem a közönség nagy része is tudja vagy legalábbis érzi azt, amit a Kántor-idézet példáz, arról az előadás győz meg bennünket, nevezetesen, hogy a megkönnyebülés mellett érződik a gond, a félelem is: mi lesz most? És

Kolozsvári Állami Magyar Színház vendégjátéka. Székely János: *Caligula helytartója*. Rendező: Tompa Gábor. Díszlet: T. Th. Ciupe. Jelmez: Mihai Ciupe. Zene: Demény Attila. Színészek: Boér Ferenc, Dehel Gábor, Bíró József, Bács Miklós, László Gerő, Csiky András, Nagy Dezső. – Ion Luca Caragiale: *Zürzavaros éjszaka*. Rendező: Tompa Gábor. Díszlet és jelmez: T. Th. Ciupe. Színészek: Nagy Dezső, Jancsó Miklós, Miske László, Bíró József, Bács Miklós, Borbáth Júlia, Lőrincz Ágnes. (Újvidék, 1990. március 28-án és 29-én)

hogyan a közönség így érez, így gondolkodik az előadás láttán, az mindenekelőtt Székely János érdeme, aki úgy fejezi be a történetet, hogy a néző nem szabadulhat a kérdéstől, a gondolattól, hogy alakul a „zsidók” élete az új uralkodó alatt. Legkevésbé sem csak arról van szó, hogy Caligula szobra helyett most egy másik uralkodóé akarják-e bevinni a templomba, s ezt kell megakadályozni, hanem hogy a kivárás – a zsidóké is, a lassan emberségre ébredő helytartóé is – hozta siker normális emberi állapotot tartósít-e, vagy csak átmeneti változást hoz. Ez benne volt a drámában eleve, de hangsúlyossá a legfrissebb történelem tette. Semmiképpen sem kell azonban arra gondolni, hogy ezt a kérdést Székely János így szegezi mellünknek. Ez nem az ő módszere. Politikai drámát írt ugyan, de egy pillanatra sem politizál direkt módon. Székely János úgy szól saját koráról, miről szólhatna másról a költő vagy – főleg – a drámaíró, a jelenről, hogy mindvégig kizárólag a múltat, a zsidók és Caligula szembenállását ábrázolja, még ha sem a zsidónép, sem a császár nem is jelenik meg a színen, ha küzdelmük képviselőik – a helytartó és a rabbi – útján történik is.

Éppen ilyen értelemben tartozik bele Székely János műve abba a drámasorba, amelyet az egykori hitvitázó drámák szerkezetét, dramaturgiáját felfedező, követő legújabb romániai magyar drámaírárs alakított ki, mondani sem kell, szükségéből, az egyenes beszéd lehetetlenségének következtében, s amit a *Caligula helytartója* s más Székely-dráma, elsősorban a *Protestánsok* mellett Páskándi Géza triptichonja, a *Vendégség*, a *Szekértől elfutott lovak* s a *Tornyot választok* meg Sütő András három drámája, a *Káin és Ábel*, a *Csillag a máglyán* és az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* fémjelez igen magas gondolati és nyelvi fokon. Ezek a drámák mind arról szólnak, ami bennük elhangzik, s mégis mindenki tudja, hogy véresen jelen idejűek, a máról és a mához beszélnek. Nincs bennük semmi ördögösség, csak a szerzők azt az ősi dramaturgiai trükköt működtetik, amely a felszín alatt a tátongó mélységet is megmutatja, az előtér mögé vezeti nézőit/olvasóit, felfedi a ki nem mögöttes tartalmat is. S ez a kettősség a nézőben – amikor felismeri – óhatatlanul drámai feszültséget teremt. Már nem csak a történet érdekli, hanem azok a vonatkozások is, amelyeket ő a múltból a jelenre, saját korára, körülményeire ért, visz át. A történelem jelenné forrósodik át, anélkül hogy az író erre külön felhívna a figyelmünket, cinkosan kikacsintana a replikák, a mondatok közül: figyeljetek, itt most másról van szó. Nem hagyható szó nélkül, mert az említett drámák vitathatatlan értékeit bizonyítja, hogy a hitvitázó drámák dramaturgiájának alkalmazása ellenére ezek a művek, s köztük talán leginkább éppen a *Caligula helytartója*, úgy tartalmazzák az eszmék és elvek konfrontációját, hogy ezek nem elvont gondolati érvekként, hanem egyéni, emberi hitelességgel, meggyőződéssel szólalnak meg. Az, hogy a helytartó, bár a morál érveit hangoztató rabbival szemben ő a hatalom képviselője, ő az erősebb, a vita során belátja ellenfele igazát, s ő mozdul el a másik, a gyengébb a nálánál is kiszolgáltatottabb felé, kizárólag azért következik be, mert emberként győzték meg. Székely Jánost dicséri, hogy ezt a metamorfózist kitűnő dramaturgiai érzékkel készíti elő, azt követően kerül rá sor, hogy a helytartó hiszi, olyan érvet mondott ki, hogy Isten nincs is, mit óvjatok tehát a szobortól a templomot, „Csak bennetek van – idekint sehol”, amire nem lehet ellenérv, de a rabbi még adival rukkol ki, elfogadja, hogy Isten talán nincs is, de amit jelent, „A népet, amely kimunkálta őt, akként igenis van”, ő „A nép kifejezett / Akarata, hogy megmaradjon, s önmaga maradjon”, amire a császár alattvaló-

jának nincs kontrája, kénytelen beismerni vereségét, s ettől fogva – igaz, csak paszszivitással, időhúzással – a zsidók oldalán áll. Tehát annak ellenére, hogy Székely János költői értékeket mutató, logikus okfejtésű és szép nyelvezetű drámájából a szentenciák csinos kis breviáriuma állítható össze, a *Caligula helytartójában* az érvek és ellenérvek párharca két ember, egy katona és egy rabbi vitája, amit a közönség, mint Újvidéken is történt, még sokáig érdeklődéssel, lélegzet-visszafojtva figyel és önfeledten tapsol meg.

Székely művének dramaturgiai modellje eleve meghatározza, feltételezi a megjelenítés formáját is. Látványos megoldások helyett az előadásnak elsősorban az író gondolatait, mondatait kell közvetítenie. Inkább irodalmi – Székely könyvdrámának nevezi művét (!?) –, mint látványszínház formálható belőle. Tompa Gábor rendező teljes mértékben felismerte, mit kell tennie, s ennek érdekében arra is kész volt, hogy részben lemondjon rendezői elvéről, amit a *Hűtlen színház* című könyvnyi esszéjében olyan meggyőzően és pontosan fogalmaz meg, mondván hogy a rendező a színházban nem lehet csak közvetítő, hanem autonóm alkotónak kell lennie, hogy a színház az irodalom iránti hűtlenséggel lehet igazán hű önmagához, teremthet önálló, autentikus világot. Tompa rendezése ezúttal elsősorban a szónak, és sokkal kevésbé a képiségnek, a látványnak biztosított helyet, ami – a mű igazi értékeit tekintve – pozitívumnak tekinthető. Kár azonban, hogy színészeit, elsősorban a helytartót játszó Boér Ferencet, s a két szárnysegédet alakító Bíró Józsefet és Bács Miklóst nem mérsékelte deklamálásukban, s ezáltal inkább szócsovek, mint egyéni meggyőződést kifejező emberek voltak. (Kivált akkor szembetűnő ez, ha felidézzük Lukács Sándor helytartóját a gyulai előadásból). Csiky András főbobbija már árnyaltabb volt, de valahogy belőle is hiányzott a személyiségnek az a varázsa, amely emberi mélységet, hitelességet kölcsönöz Barakiásnak. Kétségtelen azonban, hogy az együttes – az említetteken kívül László Gerő, Dehel Gábor és Nagy Dezső – következetesen és nagy-nagy fegyelemmel alakította ki az előadás vállalt, szerintük nyilván legmegfelelőbb stílusát, amivel teljes mértékben megnyerték az újvidéki közönséget bebizonyítva hogy jó, súlyos gondolati művet is lehet élvezni.

ZŰRZAVAROS ÉJSZAKA

Caragiale, a Sterijára – *Nősülés és férjhez menés, A felfuvalkottott tökfey – és Csikyre – Mukányi* – egyaránt emlékeztető román vígjátékíró darabjának előadását, a *Caligula helytartójára* jellemző szakmai kimunkáltsággal és fegyelemmel jelenítették meg a kolozsvári vendégek, ugyancsak Tompa Gábor rendezésében. Azzal a lényeges különbséggel, hogy az emberi butaságot kinevető bohózat, természetesen egészen más stílust kíván. A vékonyka történet, melyben mindenki mindenkit becsap, de igazán pórul csak az jár, aki becsületes szeretne maradni, ám annyira korlátolt, hogy nem lát az orránál, pontosabban a hiúságánál tovább, szükségszerűen erőltetettebb vígjátéki, sőt bohózatívá felsrófolt harsány játékképpel tehető elfogadhatóvá, így lehet feledtetni a dramaturgiai kezdetlegességeket, ismerte fel jó érzékkel a rendező és tüzdelte meg, főleg a zárórészben remek ötletekkel az előadást, amely azzal emelkedik a helyzetkomikum fölé, hogy mentalitásrajzot is ad, méghozzá kíméletlenül, ám mulatságosan.

A pöffeszkedő, nagyzó, de végtelenül buta, korlátolt újgazdag kereskedő és környezete, feleség, sógorasszony, segédek, inasok, barátok butaságát az író kiváló nyelvi

leleménnyel leplezi le, teszi nevetségessé urizálásukat. Az előadás ehhez kellő játékbeli komikumot társítva szórakoztat.

A nézők mellett, láthatóan, a színészek is élvezik a játékot. Elsősorban Bíró József colstokmozgású háziszolgálója volt szórakoztató, virtuozitása a pesti Bán Jánost idézi. Hasonló erényeket mutatott Bács Miklós is az üldözött, majd családtaggá fogadott szerelmes levéltáros és közíró szerepében. Miske László, a gazdát felszarvazó kereskedőseged és Lőrincz Ágnes, a gazdaaszony húga külső eszközökkel, túlzott gesztusokkal karikíroztak, az utóbbi meggyőzőbben. Nagy Dezső a fakereskedő gazda szerepében a leplezni kívánó korlátoltságot, Borbáth Júlia a feleség szerepében pedig a szereleméhes nő alamuszíságát leplezte jellemteremtő erővel. Jancsó Miklós egyetlen szó, az elnyújtottan kimondott aboszlúté, különböző hangsúlyozásával hol buzgó lelkesedését, hol titkolni kívánó értetlenségét, hol pedig cinkosságát fejezte ki a gazda barátja és bizalmasaként.

Aki szereti a harsány bőhozati stílust, az, mint az újvidékiek nagy része, kiválóan szórakozhatott a kolozsvári vendéjáték második estjén is, amely – akárcsak az első – bebizonyíthatta, egységes, jó társulat ez, amelyet üdvös lenne évente körünkben viszontlátni, üdvözölni. Bizzunk benne, hogy így lesz.

GEROLD László

Dudás Sándor: Acs József (kisplasztika)